

Kistefæ

Opsparingens form og funktion hos 1700-årenes fæstebonde

Af Karen Schousboe

»Naar undtages Madame Clementin paa Marsvinslund, som holdes for at være bemidled, og dernæst Manden: Kristen Nielsen i Nederhvam, samt 4 til 5 Personer i Vium Bye, som formodes at have liggende Fæe, og et Par i Lysgaard Sogn, som det samme gjælder om, saa findes her ingen Velstand; men snarere i Almindelighed maadelige Kaar og trykkende Fattigdom« (1).

Det er omstridte spørgsmål, hvor formuende 1700-årenes fæstebønder var, og hvorledes deres økonomiske situation burde karakteriseres. Siden landboreformerne i slutningen af samme århundrede har man indgående diskuteret netop disse problemer, ikke mindst i en omfangsrig landbohistorisk litteratur. I begyndelsen byggede man sine forestillinger op omkring reformlitteraturen. Landbohistorikernes senere undersøgelser har derimod naturligt været rettet mod de økonomiske, såvel som de politiske/juridiske betingelser for fæstebondens livsudfoldelse. Gennem undersøgelser har man således søgt at finde frem til f.eks. udbyttet og størrelsen af fæstebondens kreaturhold (2), udbyttet af kornavlens (3), hans indtægter i forhold til skatter og afgifter m.v. På den anden side (og særligt i de senere år) har man diskuteret, hvilken betydning f.eks. landsbyfællesskabet, fæsteforholdet, hoveriet og i øvrigt den hele politiske struktur havde for fæstebondens økonomiske muligheder (4). På denne måde har man søgt at komme til en klar forståelse af de faktiske vilkår for fæstebondens tilværelse.

En anden mulighed for at komme nærmere virkeligheden bag de forskellige vidnesbyrd om hans *livsvilkår* er imidlertid at koncentrere sig om *livsformen*, et klassisk etnologisk studieobjekt. Det er bestemt et hovedproblem at få svar på, hvilke grundlæggende begrænsninger og muligheder fæstebonden havde for at få dyrket jorden, kreaturerne fodret, mad på bordet og klæder på kroppen – så at sige hvilke vilkår han arbejdede under. Ved at koncentrere sig nok så meget om hans levevis som de konkrete livsvilkår, kan man imidlertid skaffe ny og fascinerende viden frem. Når jeg

taler om ny viden, så er det selvfølgelig en sandhed med modifikation. Vi ved jo meget om, hvorledes fæstebonden boede, klædte sig, hvilke ting han ejede osv.; fra museumsfolk og kulturhistorikere har vi nemlig en lang række detailundersøgelser af byggeskik (5), indbo (6), klædedragt (7), festliv, hverdagsliv (8) o.m.a. Som et samlet hele fremstår opgaven, at belyse livsformerne blandt datidens bondefolk, imidlertid uløst.

Det er ikke mit sigte her at søge en samlet forståelse og skildring af variationerne i levevis og baggrunden(e) herfor. Derimod agter jeg at trække et lille detailproblem, *bønders opsparing*, frem til nærmere undersøgelse. Årsagerne hertil er to. For det første opfatter jeg problemet her som et – muligvis – betydningsfuldt karaktertræk ved fæstebøndernes levevis og ændringerne heri i netop denne periode. Omfanget af en eventuel opsparing og hensigten bag den må jo nemlig antages at være et udmærket udtryk for rækkevidden af den økonomiske planlægning. Og netop spørgsmålet om mangelen på, respektivt tilstedeværelsen af en langsigtet økonomisk planlægning har været nævnt som et centralt problem for forståelsen af den samlede livssituation (9). For det andet mener jeg, at en af vejene frem mod en sådan helhedsforståelse ligger i flere sådanne detailundersøgelser – undersøgelser, hvor man søger at betragte enkelte genstande eller kulturelementer fra flere forskellige synsvinkler i et helhedsperspektiv.

Fæstegården – en landbrugsbedrift i vanskeligheder?

Det indledende citat stammer fra Niels Blichers Topographie over Vium Præstekald. Det er kun ét blandt mange udtryk for opfattelsen af fæstebonden som gennemgående fattig og ude af stand til at præstere en opsparing, dvs. følge en langsigtet økonomisk planlægning. Som det skal vise sig, er der dog god grund til at antage, at en vis opsparing må have spillet en væsentlig rolle i de fleste egne af landet og på de fleste fæstegårde.

Et af de sikre tegn på forøget vilje og mulighed for opsparing findes i forøgelsen af *indfæstningen* i 1700-årene. Indfæstningen var den afgift, som fæstebonden betalte til godset, når han tiltrådte en gård, typisk erlagt i en å to rater i løbet af det første år. Om indfæstningen har vi detaljeret viden (10). Det har vist sig, at der for det første var meget store forskelle i betydningen af indfæstningen; som eksempel kan nævnes de fynske fæstebønder, som måtte betale fire til fem gange så meget som de sjællandske for at få lov at fæste gård. For det andet at de erlagte summer i denne periode gennemsnitligt steg tre til seks gange. Såfremt en sjællandsk fæstebonde overhovedet skulle betale indfæstning, så kostede det ham gennemsnitligt 33 rdl. i tiden 1760–99. På Fyn, hvor man næsten altid betalte indfæstning, måtte han af med 116 rdl., hvorimod jyden skulle betale godt 35 rdl. I

samme periode svingede (steg) prisen på en ko fra omkring 6 rdl. til 12. Det var således ganske væsentlige summer, som på denne måde vandrede over i godsejernes lommer. Det er utænkeligt, at en sådan pengesum kunne samles på fæstegårdene i løbet af det første år – hvor beløbet skulle betales; en sådan indfæstning sparede man sammen til i forvejen. Spørgsmålet er nu, hvorledes man samlede disse penge.

Det er selvfølgelig nærliggende at forestille sig indfæstningen som et direkte overskud fra fæstegårdens produktion, samlet sammen af den gamle fæster (11). På den anden side er det vanskeligt at finde sammenhæng i denne påstand og de ovenfor nævnte almindelige forestillinger om fæstegårdens rentabilitet (eller mangel på samme). Netop studiet af fæstegårdenes variable produktionsforhold er et problem, som først for nyligt er taget op til nærmere undersøgelse (12). Her har man søgt at inddrage nyt kildemateriale, og det har da også vist sig, at forholdene formodentlig ikke var slet så entydigt elendige som man traditionelt har antaget. Meget tyder på, at fæstebondens eksistensgrundlag gennemgående var langt mere differentieret og de økonomiske muligheder mere vidtrækkende end man tidligere har forestillet sig. Dette bestyrkes også gennem en mere kritisk anvendelse af det klassiske kildemateriale, nemlig godsadministrationens efterladenskaber, og det vil først og fremmest sige fæste- og skifteprotokoller, samt jordebøger og restancelister. Primært har man anvendt skifteprotokollen. Heri indførtes opgørelser over fæstebøndernes indbo, formue og øvrige »tilstand« ved dødsfald eller fæsteforsiddelse. Disse boregistreringer giver tilsyneladende et mørkt og grumt vidnesbyrd om forholdene hos 1700-årenes fæstebonde (13). Dels har man, særlig i lokalhistorisk litteratur, hæftet sig ved det forhold, at der sjældent udbetaltes arv, dvs. at godsets fordringer i fæstegården langt oversteg værdierne her, dels at der kun sjældent registreredes sølvtøj og rede penge. Umiddelbart skulle man derfor ikke tro, at fæstegården som sådan præsterede den opsparing, som må antages lå bag de ovenfor omtalte indfæstningssummer.

Allerede tidligt blev man dog opmærksom på de kildekritiske problemer, som knytter sig til analysen af boregistreringerne i skifteprotokollerne. I en kendt artikel om den fynske bondestand i 1600-årene fandt nogle af disse kildekritiske overvejelser et første udtryk (14). Forfatteren Søren Jørgensen Kistrup, en tidlig lokalhistoriker, fremdrog eksempler fra tingbøgerne, som viste, hvor amputeret sådanne boregistreringer kunne være. Eksempelvis omtalte han et skifte på Søvertorp 1655, hvor der blev »understukket 96 Dlr. i rede Penge, en Guldring, Sølvtoiet, det bedste Tintøi, Sengeklæder, alt Lintøi, 8 Gryder, 4 Messingfade, noget Ungkvæg, Avlsredskaber og en Deel Indbo. Da Skiftet var endt, gratulerede Herredsskriveren den nye Eier af Gaarden til, at Skiftet var gaet saa vel af, hvortil denne

gjensvarede, at det kunne han nok være tilfreds med; han vilde ikke undvære sin Kones Seng for 100 Rdl., og da Skriveren ytrede Tvivl om, at der virkelig kunde være skjult saa meget, forklarede han, at der var langt fra Halmen til Gulvet« (15).

Senere er disse overvejelser blevet fulgt op af flere historikere (16). Disse har blandt andet påpeget, at godset indtil slutningen af 1700-årene foretog boregistreringen og synsforretningen, selvom godset som parthaver havde meget væsentlige interesser i fæstegården. Det er jo oplagt, at godset havde en interesse i at opretholde fæstegården som produktionsenhed gennem at bevare værdierne på denne, dvs. sørge for, at der til gården hørte en ordentlig besætning af kreaturer, sædekorn og redskaber. Ifølge forskellige forordninger fra begyndelsen af århundredet kunne godset forlods kræve boet ansvarligt for heste, vogne, avlsredskaber, sædekorn og bygfæld (17). Hertil kom de skatter og landgilderestancer, som påhvilede gården. Man kan med lethed konstatere, at godsadministrationen til fulde forstod at udnytte disse forordninger med det sigte at undgå udbetaling af arv til fæsterens arvinger. Og endvidere, at den ene part af de samme arvinger, nemlig konen eller manden i gården, ofte vedblev som fæster og derfor selv havde en interesse i at undgå udbetalinger til eventuelle børn. Man skulle derfor ikke tro, at netop skifterne kunne fortælle os om de virkelige økonomiske forhold på fæstegården, størrelsen af en eventuel opsparing og den form, som man gav den. Jeg skal imidlertid i det følgende forsøge at vise, hvorledes man alligevel ved en nærmere kritisk prøvelse af dette kildemateriale kan få et første-håndsindtryk af fæstebønders opsparing.

Som først påvist af Søren Jørgensen er det jo nemlig enkelte gange muligt at nå bag om godsadministrationens røgslør og få et indblik i de virkelige formuesforhold på en fæstegård; således f.eks. i skifteforretningen efter sognefogeden i Høve, Christen Pedersen, som døde i 1753 (18). Han var bonde under Holsteinborg gods og havde fæstet en gård, takseret til 8 td. 3 skp. 3 fkr. 1 alb. htk. Hans kone døde i 1751, og takseringen af indbo m.v. beløb sig dengang til i alt 347 rdl. (19). Det betød, at boets formue lå i overkanten af den gennemsnitlige bruttoværdi af gårdmandsboerne under Holsteinborg (20). Et stueur tilsammen med sølvtøjet kan da også fortælle, at gårdfolkene dér var relativt velhavende. Mere besynderligt var det dog, at Christen Pedersen »ønskede at udstyre. . . hans eneste datter efter yderste formue til mødrene arv og erbød sig til den ende at give hende i rede penge 200 rdl. og hendes salig moders gangklæder« – herefter blev skifteforretningen afgjort i mindelighed. Forklaringen på denne uoverensstemmelse får vi 100 sider længere fremme i folioprotokollen, hvor boet endnu engang skulle registreres. Da var Christen Pedersen død efter dog at have nået at indgå et nyt ægteskab. For godset gjaldt det nu om at støtte denne

»En dansk C4^{to} Regna Firmat Pietas« (Speciedaler 1629–43).

En sådan speciedaler fandtes i boet efter Christen Pedersen i Høve, † 1753. I alt vurderes 47 guld- og sølvmonter, de fleste med forskelligt præg og mange netop fra Christian d. 4.'s regeringstid. Foto: Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

enke og bevare gårdens værdier i hendes varetægt, hvorimod datteren (nu fyldt fire år) så vidt muligt skulle gøres arveløs, idet hun jo som pige ikke var underkastet stavnsbåndet og hendes værdier følgelig ikke bundet til Holsteinborg gods. Som formynder havde hun sin morfar fra Eggeslev-magle. Det lykkedes denne at redde en del værdier til barnebarnet udover den ovennævnte mødrene arv. Boets samlede værdi blev nemlig opgjort til godt 1335 rdl. Heraf udgjorde de rede penge 527 rdl., medens sølv- og guldvarer vurderedes til 88 rdl.

Der kan af denne boregistrering udledes en del om nogle af de måder, hvorpå denne meget velhavende gårdmand havde skaffet sig sine indtægter, og hvorledes han havde investeret dem. Han havde haft indtægter fra noget øde jord, som han dyrkede under sin gård. Overskuddet herfra havde han formentlig opfodret på sine stude (7 stk.) og sine svin (26 stk.). Hertil kom et med redskaber meget veludstyret huggehus, som formodentlig var et udtryk for Christen Pedersens tømmerhandel og tømmervirksomhed. Han drev desuden handel med mjød, for vi kan se, hvorledes værgen og godset skændtes om den overordentlig store mængde af mjød i spisekammeret, som ridefogden selvfølgelig søgte at undgå en registrering af. Endelig havde han penge ude på rente. Det fremgår af en del brevskeer i boet, at han havde drevet pantelånervirksomhed i alt fald siden begyndelsen af 1740'erne. Det pantegods, som var i boet, bestod af sølvtøj, blandt andet en sølvkande, et sølvflommeur og en sølvhirschfænger. Dette var pantsat af folk uden for bondestanden; når Christen Pedersen lånte penge ud til andre bønderfolk, så forblev pantet (typisk bryggerkedlen) hos debitor. Det meste sølvtøj i boet tilhørte dog Christen Pedersen selv. Fra Næstved indkaldtes

en guldsmed, som vurderede de 7 sølvbægre, 15 sølvskeer, et søvlommeur, en snustobaksdåse, sølvskospænderne og de 170 løse sølvknapper. Hertil kom de sølvsager, som han havde pyntet sine gangklæder med. Gulddukaterne og sølvmønterne behøvede man nu ikke guldsmedens hjælp til at vurdere. Med sikker hånd lagde han selv opgælden, dvs. merværdien, på de 64 guld- og sølvmonter, som fandtes i boet. Når man ser bort fra stueuret, så ser det ikke ud til, at denne velhavende bonde havde investeret i luksus som forbedret indbo eller klædedragt. Han havde sat sin formue i sølvtøj og sølvpenge og således i bogstaveligste forstand gemt den på bunden af sin jernbundne kiste.

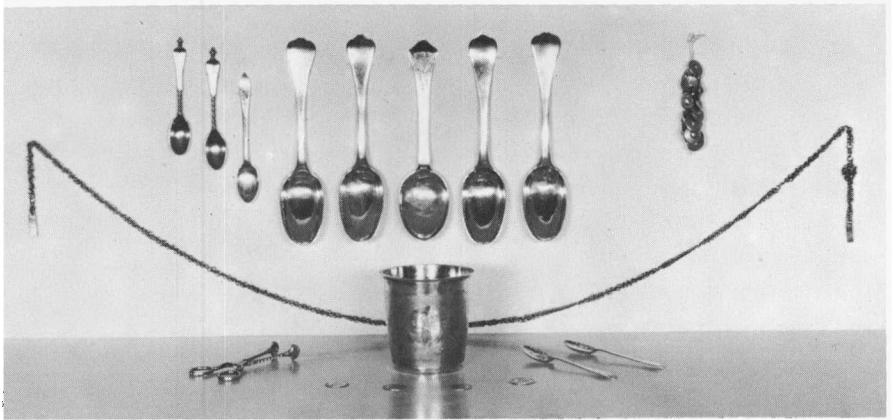
Dette eksempel er slet ikke enestående, selvom de her »skjulte« værdier nok må karakteriseres som temmelig omfangsrige. Skifteforretningen efter Hans Jensen i Fredsgårde på Ringstedegnen og hans kone (døde henholdsvis 2/2 og 7/3 1752) udviser næsten identiske træk (21). Efter at børnene var blevet forældreløse »fandt« man pludselig – udover det allerede registrerede – 429 rdl. i rede penge, foruden sølvtøj til en værdi af henved 50 rdl. Desuden en »tegnebog« hvori var indført en del lånetransaktioner. Endelig angav børnene, at gården havde ialt ti kreaturer ude på leje foruden seks får og to »jernkakkellovne« (bilæggerovne) og endelig ved auktionen »efterskrevne, som ved registreringen ej var vurderede, nemlig«: To sølvskeer, to sølvbægre m.v.

Der er en del, som tyder på, at i alt fald Hans Jensen hørte til blandt handelsbønderne. Dette var en gruppe af bønder, som havde specialiseret sig som mellemhandlere og opkøbere i landbosamfundet, idet de fungerede som forbindelsesled mellem købmanden i købstaden og hans opland. Meget tyder på, at hans rigdom var samlet på denne måde. Derimod er der intet, som tyder på, at selve den form, som hans opsparing fik, var specifik for netop sådanne handelsbønder. Nogen større forskel synes der da heller ikke at have været mellem Hans Jensens og Christen Pedersens indbo, dragt o.l. Tværtimod er der grund til nok engang at slå fast, at boregistreringerne i skifteprotokollerne formodentlig altid var mere eller mindre amputerede, og at det typisk var rede penge, sølvtøj, lejekreaturer og -kakkellovne, kort sagt »liggende fæ«, som blev unddraget.

Det er således muligt at påvise, at det indenfor fæstegårdens rammer var muligt at spare op og lægge til side. Hvorfor havde nu opsparingen netop denne form? Hvilke formål tjente den?

Fæstegårdens opsparing – form og funktion

Man må formode, at fæstebondens opsparing for det første var et udtryk for ønsket om at sikre gårdens fortsatte produktion. Han har jo haft behov for

En falstersk bondefamilies sølvskat. Skatten, som erhvervedes samlet til Nationalmuseet i slutningen af 1800-årene, består blandt andet af sølvskeer, sølvknapper, sølvkæde og sølvbæger samt gulddukater. Foto: Lenhart Larsen, Nationalmuseet.

at sikre sig mod uforudsete uheld på sæd og kreaturer. Han har været nødt til at ligge inde med en vis driftskapital, typisk i rede penge – værdisikre over en kortvarig periode og lette at omsætte. Herhen hører også anbringelsen af værdierne i lejekreaturer og -kakkellovne. Den velhavende gårdmand (eller bondekarl) lejede typisk kreaturer ud til mindre velhavende, ofte yngre, gårdmænd, som ikke havde kapital til at anskaffe sig en ordentlig besætning. På denne måde kunne de udnytte deres fulde græsning og på samme tid få en ekstra indtægt. Udlejerens fortjeneste ved lejekreaturer var behæftet med stor usikkerhed, men forretningen var da også – så vidt det enkelte gange kan iagttages – meget høj, 30–40 % p.a. selv efter en afskrivning af den investerede kapital (23). Fortjenesten ved udlejning af kakkellovne var langt mere sikker (kakkellovnen beholdt jo sin værdi), vel omkring 5 % p.a. Disse ovne udlejedes som regel til husmænd og inderster.

For det andet må man vel betragte opsparingen som fæstebondens forsøg på at sikre sig tålelige levevilkår i alderdommen. Velegnet hertil var selvfølgelig først og fremmest en opsparing i rede penge. Disse kunne jo nemt samles og føres fra gården uden godsets vidende. Var man lidt bedre stillet, var sølvtøj og særligt sølvpenge nok at foretrække. Herved undgik man de langsigtede følgevirkninger af den inflation, som prægede en del af datidens penge (sedler og skillemønt). Kursen på den til enhver tid gældende indløsningspligt svingede som regel noget under pari; til tider var den endog suspenderet. Sølv- og guldmønter beholdt derimod deres værdi konstant; til gengæld var de, som vi skal se, knap så lette at omsætte.

»For søl bageret . . . 14 rdl. i F[rederiks]borg«.

Således omtaler Lars Nielsen Staunsholt købet af et af sine sølvbægre i sin dagbog. Dette bæger, som muligvis er identisk med det omtalte, er gjort i København i begyndelsen af 1700-årene. I bageret har Lars Nielsen senere fået indgraveret sit og sin kones navnetræk, LNS og MPD. I bunden findes et indridset navn, formodentlig en slags testamentarisk bestemmelse. Bægeret er stadig i slægtens eje. Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

Endelig er der meget, som tyder på, at en del af opsparingen somme tider sigtede mod at betrygge børnenes opvækst og forhindre deres sociale deroute – eventuelt sikre »arvefæstet«, som gårdfæsteren som aftægtsmand må have haft klare fordele af. Vi er i vore dage tilbøjelige til at mene, at det økonomiske ansvar for børnenes opvækst naturligt bør hvile på forældrene, men det er langt fra sikkert, at 1700-årenes bønder nødvendigvis delte denne opfattelse. Tværtimod findes en lang række belæg på det modsatte: At forældrenes omsorg for børnene dengang var stærkt begrænset og i alt fald ikke rakte længere end til den tid, da børnene kom ud at tjene fremmede (24). Vi ved, at det var almindelig praksis at udstyre børnene med en kiste og for pigernes vedkommende en fuldt opredt seng samt et trolovelses/bryllupsgilde. Spørgsmålet er nu, i hvilket omfang fæstebonden herudover søgte at sikre sine børn økonomisk og i øvrigt hjælpe dem på vej. Et generelt svar er det vel umuligt af finde frem til, men gennem enkelttilfælde kan vi dog belyse problemet nærmere.

Søren Pedersen, der var født 1776, var søn af en fæstebonde under Brorup gods i Vestsjælland. Han hævdede i sine selvbiografiske optegnel-

ser, at faderens vanrøgt og manglende hjælp var et særsyn i forhold til den måde, hvorpå nabogårdmændene behandlede deres børn. Endvidere at hans fader på sin side hævdede, at således havde det været skik og brug, da han var barn (25).

Det er imidlertid ikke ganske umuligt at finde frem til tidligere eksempler på, at en del af opsparingen var »øremærket« til børnenes opvækst. Vi kan blot vende tilbage til Hans Jensen i Fredsgårde. I boreregistreringen blev her blandt andet nævnt syv sølvbægre, men de fem blev ikke vurderet eller regnet med, siden han i levende live havde foræret børnene hver sit. Ofte brugte man det kneb at ridse navn eller forbogstaver i bægerets bund og derved angive, hvem der skulle have det, respektive havde fået det. Også rede penge kunne forlods være udbetalt. Det kender vi til fra de bevarede bondedagbøger. Lars Nielsen Staunholt, hvis ene sølvbæger er afbildet her, gav således sin søn, Niels, 400 rdl. som medgift udover et sølvlægkrus »med en medalie i loget vor Christi kors fæstelse og daaben var afbildet« (26). Både Lars Nielsen og Hans Jensen var tydeligt velhavende bønder. Dette var imidlertid (tilsyneladende) ikke tilfældet med Christen Jensen, fæstebonde under Basnæs gods (27). Det eneste bemærkelsesværdige ved det oprindelige skifte fra 1757 var de rede penge, som registreredes, ialt 85 rdl. To år efter blev det imidlertid anført i skifteprotokollen, at næsten 425 rdl. var blevet »udeladt og fordulgt«, eftersom den salige mand i levende live havde givet de to sønner hver deres del heraf. »Hvilket for rigtigheds skyld i skifteprotokollen ved Basnæs skal findes indført«.

Det vil som sagt kun vanskeligt lade sig afgøre, i hvilket omfang det var almindelig praksis at overføre en del af de sammensparede midler til børnene. Hvor man søgte at overføre midler, flød disse nemlig naturligt sammen med den opsparing, som de unge bønderfolk selv søgte at præstere. I virkeligheden er det da også netop her i de unges opsparing, man kan få et indblik i den langsigtede økonomiske strategi, som mange af 1700-årenes bønder må have fulgt, og som opsparingen blandt andet er et udtryk for.

»Han havde da af sine egne penge 55 rdl.« (28)

Udgangspunktet for overhovedet at forestille sig, at »de stakkels fattige« fæstebønder i 1700-årene havde kunnet præstere en langsigtet økonomisk planlægning, var i det forhold, at meget væsentlige summer blev betalt til godset gennem indfæstningen. Desuden blev det påvist, at en del af denne åreladning – som indfæstningen ofte havde karakter af – kunne være præsteret af forældrene. Meget tyder dog på, at de unge også selv bestræbte sig for at skaffe midler til at fæste gård og få foden under eget bord. Man har

ikke tidligere været opmærksom herpå, men forestillet sig den unge karl udelukkende som landbrugsmedhjælper aflønnet, dels i naturalier (kost, logi, lønnesæd m. v.), dels i rede penge. Gennem bondedagbøger, -regnskaber og skifter er det imidlertid muligt at få et indblik i enkelte af de unge karles meget udviklede og mangestrengede handelsaffærer (29).

Først og fremmest kan vi takke Søren Pedersen herfor. Han var som sagt søn af en fæstebonde i Havrebjerg og nedskrev sine erindringer, medens han i perioder var indkaldt som soldat i tiden 1801–10. Hans optegnelser beretter detaljeret om alle de små fortjenester, han søgte at skaffe sig, hvorledes han reinvesterede og endelig fandt anvendelse for sin lille formue.

Grundlaget for hans opsparede midler blev lagt i den løn, han oppebar som dreng og karl på sine forældres gård. Denne løn supplerede han ved på søn- og helligdage at gå i dagleje hos husmænd og f.eks. skære tørv. Desuden forarbejdede han svøber af hestehår, søbeskeer, høriver o.m.a., som han solgte videre. Endelig samlede han aks på de høstede marker og fik herved en lille fortjeneste. I en alder af 22 år (1798) havde han på denne måde sammensparet henved 25 rdl. i rede penge foruden en kvie og et får. Herefter gik det stærkt. Han skaffede sig nemlig en større besætning af lejekreaturer, som han satte på græs hos yngre gårdmænd. Betalingen herfor oppebar han i form af retten til at beså nogle skæpper land i gårdmandens tilliggende. Fortjenesten herved var selvfølgelig svingende, men dog som nævnt meget høj. Hertil kom et par får, som han også lejede hen på græs foruden et par kakkellovne, som blev lejet ud til husmænd og inderster. Pengene, som kom ind, forrentede han på forskellige vis. Dels lånte han rede penge ud og tog sig betalt i afgrøden fra på forhånd aftalte jordstykker. Dels opkøbte han korn om efteråret og solgte det videre om foråret, når priserne steg. Endelig placerede han en del af sin formue i værdifaste, inflationssikrede sølvsager. Først anskaffede han sig selvfølgelig de obligatoriske sølvknapper, som han lod sætte i en damaskesbrystdug, og et par skindbukser med sølvspænder ved knæene. Men allerede et par år efter lod han to sølvbægre tillave med navnetræk, årstal »og af en meget smuk danselse«. Samme bægre kostede ham tillige med seks sølvspiseskeer den nette bagatel af 35 rdl. Og hele tiden søgte han at samle værdifaste sølvpenge sammen.

»Nu ved alt dette, som er vist hidtil, har jeg. . . samlet mig noget til bedste ved min flid og stræbsomhed og er så at sige en velholden karl [og] til mit 30. år var jeg ejer af 300 tdr. i varer og penge, mine klæder undtagne. . . og jeg ville, hvis at denne nærværende krig [med England] ike havde gjort så stort et afbræk heri nu have været en karl på en 4 til 500 rdl.«

Meningen med alle disse små, tilsyneladende ubetydelige binæringer var

således at blive »en karl på« et vist beløb – og det vil sige i stand til at fæste gård. Samtidig var den måde, han sparede op på, tilsyneladende netop tilpasset dette formål. Hans »obligationer og aktier«, lejekreaturerne, rentepengene og sølvtøjet, skulle jo være lette at realisere ved gårdens overtagelse, hvortil medgik en mindre formue. Indfæstningen var nemlig ikke den eneste udgift forbundet hermed. For det første skulle han delvis supplere gårdens indbo og redskaber, idet forældrene, som gik på aftægt, naturligvis fjernede en del forskelligt løsøre, først og fremmest sengetøj, møbler og en del af besætningen. Dernæst skulle han købe sin yngre broder ud. Dette alene kostede ham 100 rdl. Yderligere skulle han udrede omkostningerne i forbindelse med aftægtskontrakten. Og endelig måtte han gå ind på at betale 400 rdl. i indfæstning (1810), endskønt han besværede sig over det og påstod han ikke havde pengene. Hertil kom endog fogedpenge til forvalteren, fuldmægtigen og synsmændene, omtrent 40 rdl.

Løsøret og besætningen erstattede han ved at gifte sig fordelagtigt og hjemføre en medgift i form af bl.a. tekstiler og møbler. Også en ko og fem får kunne han føre hjem på gården sammen med en del af sine egne lejekreature. Vanskeligere var det at skaffe kontanterne, ialt 540 rdl. Han supplerede sine egne sparepenge ved for det første at akkordere med svigerfaderen og modtage 200 rdl. i stedet for et stort og traditionelt bondebryllup, »som ellers til denne dag var meget brugelig«. Dernæst måtte han, kunne man da forvente, realisere sine værdier, ikke mindst sølvpengene og sølvtøjet. Dette skete også delvis, og 1810 overtog han sin fædrene gård.

Søren Pedersens opsparing er kun et af flere udmærkede eksempler på, hvorledes den unge bondekarl søgte at sikre sig midlerne til at få foden under eget bord. Samtidig viser eksemplet, hvorledes bondekarlens opsparing i alle detaljer fulgte samme mønster som opsparingen hos den allerede etablerede gårdfæster.

Det kan således påvises, at i alt fald en del af 1700-årenes bønder var i stand til at spare op og dermed planlægge deres økonomi et godt stykke ud i fremtiden. Samtidig var det muligt at anskue opsparingens former som tilsyneladende rationelle i forhold til det sigte, denne langsigtede strategi må antages at have haft, nemlig sikringen af et fornuftigt generationsskifte i landbruget. Man kunne således med baggrund heri påstå, at 1700-årenes gårdfæster allerede var dybt involveret i en moderne pengeorienteret økonomi, hvor rationel kapitalanbringelse spillede en hovedrolle. Dette ville imidlertid være en meget farlig konklusion og betyde, at man måtte gøre vold på kildematerialet. I sig rummer nemlig forholdet mellem opsparingens form og dens tilsyneladende funktioner et paradoks. Hvilket?

Liggende fæ?

Hvis det nemlig er rigtigt, at sigtet med opsparingen var at sikre sig den fortsatte reproduktion af fæstegården, så må en del af opsparingsobjekterne ved nøjere eftersyn alligevel vække forundring.

Niels Blicher kunne ikke angive bøndernes helt præcise økonomiske tilstand, og andetsteds i den topografiske litteratur hævdes det, at bonden ikke gerne ville være kendt som velhavende (30). Parallelt hermed viste den detaljerede analyse af skifterne, det klassiske kildemateriale, at fæstebøndernes opsparing tilsyneladende havde været fordulgt. Det er nærliggende at tro, at en af årsagerne hertil var, at det var sundest for bondeøkonomien, at godset ikke vidste, hvor meget man ejede. På den måde kunne man jo føre værdierne (eller nogle af dem) fra gården ved forsiddelse, eller når man gik på aftægt. Endelig kunne man jo også overføre dem til børnene. Disse kunne på deres side have en oplagt interesse i, at godset ikke kendte deres rette tilstand. Faren ved for åbenlyst at skilte med sin formue var tydelig. Godsadministrationen, repræsenteret af ridefogeden, ville blot fristes til at konfiskere den gennem indfæstningen. Fogeden havde iøvrigt sine egne interesser at pleje, idet han oppebar en del af sin løn gennem fogedpengene, ca. 10 % af indfæstningssummerne m.v. Hvis dette er korrekt, så bliver spørgsmålet, hvorfor man valgte at placere en del af sine værdier i *opsparingsobjekter*, hvis opgave tydeligt var at skilte med *formueforholdene*, og vel og mærke blev brugt hertil. Opsparingen blev jo netop ikke blot placeret i rede penge (sedler og skillemønt), men også i dragt- og bordsølv, sølvpenge og lejekreaturer.

Sådanne opsparingsobjekter har været og er traditionelt kendetegnende for mange landbrugssamfund over hele jorden. Alle kender jo billederne af alverdens bønderfolk behængt med deres formue i form af smykker. Også danske fæstebønder prydede sig på denne måde. Sølvknapper i vesten og spænder på dragten hørte med til deres tøj, og det var noget af det første, Søren Pedersen anskaffede sig.

Det lader sig ikke afgøre, hvor gammel skikken er at bære sin formue til skue. Så meget er dog sikkert, at denne skik tilbage i 1500-årene ikke var specielt karakteristisk for bønderfolk, men fulgtes af hele befolkningen. Tilsyneladende fik den blot en længere levetid på landet, og man har påstået, at selv langt op i det 19 århundrede målttes bondemandens »Velstand efter Sølvknapperne i hans Vest og Trøje« (31). På samme måde kan man faktisk også anskue opsparingen i bordsølv og kreaturer. Tydeligt for enhver var gårdmandens velstand gemt og dog udstillet i vråskabets indhold af sølvskeer og -bægre. Også gårdens besætning af kreaturer og heste spillede en rolle som statussymbol. Selv i dag er det jo god skik og brug

efter søndagskaffen at blive inviteret ud i staldene for at tage jerseykøerne eller den røde danske malkerace nærmere i øjesyn. Endda sølvpengene havde til opgave at frembære bondens formue til beskuelse. Sådanne »hele« penge (i modsætning til skillemønt) blev efter gammel skik og brug brugt som dåbsgaver, brudeskænk o.l. De var jo som inflationssikrede investeringsobjekter anset for værdifulde aktiver og symboliserede derfor også velstand og formue. Dette kom tydeligst til udtryk i skikken at give brudeskænk, dvs. lægge sølvtøj og rede penge i det drikkekar, som brudeparret drak skålen i ved spisningen efter brylluppet, og som derefter gik rundt ved bordet. Her kunne hver enkelts gave direkte sammenlignes med alle de andres. Og på denne måde blev gaven, sølvmønten eller gulddukaten, et mål for giverens formuenhed.

Der er ingen tvivl om, at alle disse opsparingsobjekter – sølvtøj, kreaturer og sølvpenge – parallelt med deres funktion som værdisikre kapitalanbringelser havde til opgave at præsentere bondens formuenhed for lokalsamfundet. Netop denne præsentation må have spillet en stor rolle, præget som 1700-årenes lokalsamfund var af naturalieøkonomi. En sådan traditionel naturalieøkonomi medførte nemlig tætte kontakter til naboerne, typisk underbygget af gensidig hjælp og *langfristede* lån af rede penge, redskaber, sæd, tækkehalm o.m.a. Fundamentet for sådanne lån må selvfølgelig være en stadig styrket »kreditværdighed«, hvor betoningen ligger på den kontinuerligt bekræftede pålidelighed. Mon ikke brudeskænken i særlig grad var et udtryk herfor? Offentligt lagde den »glade« giver sin gave i skålen, frembar beviset på sin egen »kreditværdighed«, på samme måde som den samlede brudeskænk udgjorde et offentligt udtryk for den vordende produktionsenheds »kreditværdighed« i forhold til lokalsamfundet.

At investeringen i sølvpenge, sølvtøj og kreaturer havde denne dobbelte funktion bekræftes gennem de begrænsninger, som omsætningen af opsparingsobjekterne var underlagt. På grund af opsparingens prestigegivende funktion indenfor rammerne af lokalsamfundet blev opsparingsobjekterne formodentlig i realiteten uomsættelige her. De udgjorde jo en sikker måde at opbevare formuen på og blev derved til symboler på det at have råd til at spare op. Herved tildelte de opsparereren »kreditværdighed« i forhold til lokalsamfundet. Skilte man sig derfor i fuld offentlighed af med sit sølvtøj og sine kreaturer, så angav man dermed sin betrængte situation – sin trange forfatning, som Søren Pedersen skrev. Det var det samme som at sætte den sociale position over styr. Var man derfor tvunget til at omsætte sine sølvpenge eller sit sølvtøj til en af de nabogårdmænd, der optrådte som professionelle pantelånere og vekselerere, så kunne man ikke forvente at modtage mere i bytte end den faste kurs; på grund af den symbolske ladning måtte en eventuel ombytning til mere gangbar mønt (pengesedler og skillemønt)

Tabel

Over Næste Gældes Betalingsmidler der ved Toldstederne i Danmark og Norge maae antages som rede Sølv eller Sølv Valuta.

Betalingsmidler

Hollandske eller andre Speciebanker a 2 Specie for	4	8 1/2
Danske Courantbanker	3	3 1/4
Engelske Courantbanker	14	7
Franske Courantbanker	7	8 3/4
20 Dine	8	3
Engelske Courantbanker	18	3
Russiske Courantbanker	2	2
5 Stykker af 20 Stykker gamle danske Courant	2	2
60 Stykker til en Specie eller	2	2
15 Skilling 10 Skilling og 8 Skilling dansk Courant 120 Skilling for	2	13
8 Skillinges rubel	2	2
Pigpenne 5 Stykker a 1 Specie	2	6
Pigpenne, rubel	1	1
Marstjerner 1 Stykke	1	5 1/4
Spaniske Pistoler 1 Stykke	4	4
4 Skillinges	2	2
2 Skillinges	1	1
1 Skilling		

Niels Rasmussen for Drejø den 12. Mars 1814

»Tabel som viser hvilke betalingsmidler der ved Toldstederne i Danmark og Norge maae antages som rede Sølv eller Sølv Valuta.«

Tabellen stammer fra Drejøbogen, som indeholder optegnelser af en Drejøbonde, Niels Rasmussen Strangesen, 1794–1845. Blandt sine meget spredte notater har han blandt andet følt det påkrævet at nedskrive vekselkursen på guld- og sølvmonter i 1814, året efter statsbankerotten. Landsarkivet for Fyn, Topografica, Drejø, Drejø sogn. Foto: Rigsarkivet.

finde sted på »købers« betingelser. »Sælgeren« måtte jo nemlig pr. definition være i en så vanskelig situation, at han ikke kunne købslå eller tinge om »prisen«. Det er da også meget sjældent, at man møder pantsat sølv i disse pantelåneres boregistreringer. Ikke desto mindre må man formode, at de fleste bønder har kunnet fristes til at veksle deres sølvtøj mod rede penge, når uheld på kreaturer eller sæd indtraf, døtrene skulle giftes, eller sønnerne fæste gård. Det er i den forbindelse interessant at betragte, hvorledes Søren Pedersen løste dette problem, at bevare sit renommé, da han så sig nødsaget til at omsætte sine opsparede værdier til handlekraftig kapital. Også han havde sparet sølvmønter sammen og gjort sig tanker om, hvorledes han skulle få omsat disse penge til gangbar mønt, uden at lokalsamfundet blev vidende herom. I 1809, da han lå inde som soldat i København, greb han chancen og fik dem indløst med en tilsyneladende høj opgæld. Heldigvis fæstede han dog gård, før inflationen helt havde udhulet kursgevinsten. Samtidig fortæller han indirekte, hvorledes man normalt løste problemet. Man vekslede/pantsatte sådanne mønter til nære slægtninge (søskende). Bemærkelsesværdigt er det, at vekslede man blandt fremmede, så kunne man som sagt kun påregne den officielle kurs, hvorimod man blandt slægtninge kunne pantsætte sølvpengene for rede penge plus opgæld og endda beholde retten til at indløse pantet! Noget tyder på, at sølvpengene og sølvtøjet betragtedes som familiens fællesje mere end individets særeje.

Vanskelighederne forbundet med omsætningen af sølvmønterne kaster således et bekræftende lys på antagelsen, at opsparingsobjekterne var tillagt en prestigegivende funktion i forhold til lokalsamfundet. Hvis man anskuer opsparingsens former ud fra denne synsvinkel, så bliver den traditionsbundne karakter muligvis også lettere at forstå.

». . . den gammeldags Skik, at samle Rigdom i klingende Mynt er en Grille, hvoraf Bonden er ligeså indtaget, som af alt hvad der bærer Alderdommens Præg«, udtalte en nordsjællandsk præst om sine sognebørn i slutningen af det 18. århundrede (32). Men ikke alene formen for opsparingen – sølvpenge, bord- og dragtsølv, kreaturer osv. – kan genfindes i ældre tid. Også sølvtøjets og dragtsølvets ornamentik og øvrige stilistiske udformning fik nogle steder et særegent og meget gammeldags præg. Nævnes kan f.eks. de middelalderlige træk i dragtsølvet fra Læsø, amagerdragtens sølvspænder og endelig det skånske dragtsølv, som udviste en blanding af middelalder – og renaissanceornamenter, og som i øvrigt ikke ændrede karakter før sent i 1800-årene. En tilsvarende – om ikke nær så udpræget stil-konservatisme – har kunnet iagttages i bordsølvet i visse egne af Sjælland i 1700-årene.

Generelt kan man mange steder iagttage en sådan større eller mindre stil-

retardering i bondesølv, det være sig dragt- eller bondesølv. Dette har man ofte søgt af forklare på forskellig vis, alt efter de lokale forudsætninger for en sådan formkonservatisme (33). I et lidt videre perspektiv kunne det måske være muligt at betragte dette fænomen som et appendiks til opsparingens mere almene funktioner. Det kunne konstateres, at bondens opsparing i sølvtøj og dragtsølv havde den funktion at understrege hans pålidelighed som samarbejdspartner og låntager/-giver i lokalsamfundet. En sådan understregning måtte selvfølgelig blive mere virkningsfuld, hvis man gennem sølvtøjets form og ornamentik kunne »fortælle«, at også faderen og den øvrige slægt havde været tilsvarende velhavende og pålidelig – at sølvtøjet og dermed pålideligheden var arvegods. For så vidt kunne man forklare sølvtøjets gammeldags præg udfra dets funktion i lokalsamfundet – som en understregning og betoning af »kreditværdigheden«.

Afslutning

Den opsparing, 1700-årenes bønder kunne præstere, havde da tydeligvis en dobbelt funktion. På den ene side sigtede opsparingen og dens former mod en rationel konsolidering af de livsbetingelser, der var knyttet til fæstegården. På den anden side var opsparingens form et mønsteryldigt symbol på »kreditværdigheden« og dermed et vigtigt udtryksmiddel i den kulturelle kommunikation i lokalsamfundet blandt bønderne. Mellem opsparingens to funktioner eksisterede selvfølgelig åbenlyse konflikter. Hvordan sikre sig på den ene side »kreditværdigheden« i forhold til lokalsamfundet, på den anden side godsets uvidenhed om størrelsen af den tilstedeværende formue og på den tredje side en tilstrækkelig handlekapital? Spørgsmålet vil aldrig kunne besvares udtømmende. Det må nemlig have været vekslende, hvilken vægt man var nødt til at lægge på opsparingens forskellige artede funktioner, alt efter lokalsamfundets økonomiske og sociale betydning fra den ene situation til den anden. Hver enkelt fæstebonde måtte jo, alt efter indfæstningens størrelse, aftægtens omfang, antallet af børn, høstens udfald, osv. skiftevis se sig anbragt i trange, mådelige eller betryggende kår. Og disse kår har endda skiftet fra år til år, ja vel endog fra årstid til årstid. Han har haft skiftende behov for at »låne« naturalier hos naboerne (foder, tækkehalm, redskaber osv.) og skiftende behov for at have rede penge mellem hænderne. Kort sagt, den enkelte fæstebonde har været mere eller mindre nødt til at »spille« på opsparingens skiftende funktioner.

Selvfølgelig var det dog fristende i et langtidsperspektiv at betragte forskydningerne til fordel for opsparingens direkte økonomiske betydning som et udtryk for pengeøkonomiens stigende dominans på bekostning af naturalieøkonomien i tiden 1800–1850. Denne periode kunne med en vis

ret karakteriseres gennem skiftet i forbrugsmønster. Der er ingen tvivl om, at opsparingsobjekternes håndgribelige form i 1700-årenes landbosamfund havde til opgave at dokumentere velstand, hvorimod 1800-årenes driftige selvejer understregede sin formuenhed gennem de ting, han anskaffede sig (møbler, dragt, luksus osv.) Det er vel også således, at den relativt bratte afskaffelse af f.eks. brudeskænken i denne periode skal ses i denne sammenhæng. Søren Pedersen beskrev f.eks., hvorledes han som en af de første på egnen afstod fra det store gæstebud i anledning af brylluppet og derfor ikke modtog brudeskænken. Samtidig har han fortalt, at det herefter blev brugeligt med sådanne mindre, »private« festligheder.

Spørgsmålet bør imidlertid stå åbent. For netop at trække linierne op i et sådant langtidsperspektiv kræves der langt mere detaljeret viden om den økonomiske organisation og livsformerne knyttet hertil end dén, som på nuværende tidspunkt er tilgængelig. Som indikator for karakteren af den økonomiske organisation fortjener opsparingen da også at blive belyst langt mere indgående, end det her har været muligt – ikke mindst i tiden før og efter 1700-årene.

Noter og henvisninger:

1 Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald. Ny udg. ved Søren Vasegaard. (Kbh. 1924) s. 82 2 F. Skrubbeltrang: Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik. Historisk Tidsskrift, (1945) 11. rk. I, s. 245–86. 3 Karen Schousboe: Foldudbytte og bondeøkonomi. Fortid og Nutid (1979) bd. XXVIII, 1. s. 35–49. 4 Se f.eks. Ole Bernild og Henrik Jensen: Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200 til ca. 1800 (1978) bd. 1. 5 Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850 (1969). 6 Axel Steensberg: Danske Bondemøbler (1964). 7 Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt (1960). 8 F.eks. Ole Højrup: Landbokvinden (1964). 9 Palle Ove Christiansen: Livsöden i storgodsens skugga. Forskning och Framsteg (1977) nr. 5–6, s. 30–34. 10 F. Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500–1800 (1978) s. 227–229 og 347–349. Forf. angiver, at et stigende indfæstningsgennemsnit ikke kan benyttes som udtryk for stigende velstand. Der er dog tale om ret væsentlige, reelle forøgelser i størrelsen af denne afgift i perioden, se i øvrigt Karen Schousboe: Bondeøkonomi og livsformer i 1700-årenes Danmark. Upubl. speciale, Kbh.'s Universitet (1979) s. 15. 11 Skrubbeltrang (1978) s. 347. 12 For en samlet redegørelse for disse undersøgelser, se Schousboe (1979) op. cit. note 10. 13 Det klassiske eksempel er Inger Tryde: De Basnæs Bønder og deres sociale og økonomiske Forhold i Tiden før de store Landboreformer. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt XXVI, s. 21–59 (1938). 14 Søren Jørgensen: Den fynske Bondestand i Tiden fra 1600–1657. Samlinger til Fyens Historie og Topographie (1881) bd. 8, s. 193–228. 15 Jørgensen 1881, s. 206. 16 Summen af alle disse erfaringer er sammenstillet hos Johan Jørgensen: Skifter og Testamenter (1968). 17 Bygfæld = de mangler, som synsmændene fandt ved gårdens bygninger (som tilhørte godset). 18 La Kbh. (= Landsarkivet for Sjælland m.v.) Holsteinborg Godsarkiv, skifteprotokol 1738–58, fol. 605 ff. 19 La Kbh. samme skifteprotokol fol. 523 ff. 20 Den gennemsnitlige bruttoværdi af gårdmandsboerne 1750–60 lå omkring 170 rdl. Heri er dog medregnet en del halve gårde (gårde hvortil udkrævedes halv besætning). 21 La Kbh. Gisselfeld Godsarkiv, Skifteprotokol 1719–20, 48–57, fol. 225 ff. 22 Hans Jensen skyldte bl.a. en købmand i Ringsted for 100 pd. tobak. 23 Søren Pedersen Havrebjerg: Selvbiografiske optegnelser m.v. ca. 1805–38, Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 3984–4*. Under udgivelse af Landbohistorisk

Selskab. 24 Se f.eks. Börje Hanssen: Familj, hushåll, släkt, Stockholm (1978) s. 14 ff. 25 Op. cit. note 23. 26 Sognefoged i Staunsholt, Lars Nielsens dagbog (1771) 1789–1794. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved Jørgen Dieckmann Rasmussen, Kbh. 1978, s. 33. 27 La Kbh. Basnæs Godsarkiv, skifteprotokol 1719–63, fol. 349 ff. og 364. 28 Lars Nielsen Staunsholt (note 26) angav sønnens egen sammensparede formue på denne måde i sin dagbog. 29 Se Karen Schousboe: Bondedagbøger. Kilder til dagliglivets historie (1980). 30 Joachim Junge: Den Nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog (1915) s. 110–111. 31 Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, IV bog, (1882) s. 239. 32 Junge op. cit. s. 111. 33 Debatten har særligt koncentreret sig om det skånske dragtsølv. For en diskussion af stilretarderingens funktioner og årsag se bl.a. Sigfrid Svensson: Skånskt dräktsilver. I: S. Svensson: Nordisk Folkkonst, Lund (1972), s. 169–183 og B. Hansson: Österlen – Kommentarer. Bidrag til sociologiens och etnologiens idéhistoria och metodologi 1952–79. Stenc. Udg. distr. gennem Institutet för folklivsforskning vid Nordiska Muséet och Stockholms Universitet.

Summary

The Savings of the 18th Century Tenant, their Form and Function

This article considers the savings of the 18th century tenants in Denmark. The subject is used as an indicator for the economic organization in the peasant society at that time. As such it argues for a reconsidered ethnological study of the way of life through the material culture in contrast to the traditional historical preoccupation with the economic conditions of the tenants in this period.

The savings of the peasant household are remarkable on account of their concealed character. The traditional topographic literature does not tell us much about the savings in the peasant household, except that the peasant himself was preoccupied with concealing the amount. The same feeling of intangibility is conveyed by the traditional sources, i. e. the probates and inventories of the tenants. This has caused a number of historians to characterize the peasant household as an economic unity normally unable to have savings. In opposition to this it is shown not only that the peasants generally had to save some money in order to retain their position as peasant farmers, but also that it was normal practice.

The forms of savings are then considered. It is shown that the savings were invested in ready money, silverware, silvercoins and cattle (i. e. cattle to be hired out to less wealthy farmers). It is possible to view these forms as rational in connection with the »pure« economic aims of the peasant household. The forms were rational mainly because the savings could be concealed from the manor's administration, and because they more or less retained their value in spite of inflation. This is shown through a sketch of the economic organization of the would-be tenant. The most serious item of expenditure in the whole life of a tenant was probably connected with the fee paid by him at the commencement or renewal of his tenancy. It is shown how vital it was for the tenants to conceal the amount of their savings from the manor, as this fee was arbitrary and so probably adapted to the economic ability of the would-be tenant.

But this rational explanation of the character of the savings (the silver coins, silverware, ready money, etc.) presents a paradox. One is puzzled by the concreteness and in some ways very obvious character of the savings although it was possible to view the forms, silverware, silvercoins etc. as adaptations to the rational economic strategy of the peasants. How come then, that the peasants in some situations would be obliged to show the amount of their savings, for instance in the rituals connected with their weddings? One might also mention the silverbuttons in their clothes and the silver cups and spoons kept in the same corner cupboard

in every farmhouse. The article presents an explanation through which the forms of the savings are seen as adapted to a double function. Firstly they are considered as part of a rational economic strategy, secondly as part of a symbolic behaviour connected with the traditional peasant economy. The local community was economically organized through long-term reciprocal loans and cooperation. In this economic setting the ability to save became a symbol of creditability, i. e. the capability of returning the borrowed as well as furnishing new loans. As a conclusion the character of the savings is viewed as a possible indicator for the changes in the economic organization towards a market-oriented economy.